

DARRERA LES ESTRUCTURES GREMIALS: DONES I INSTITUCIONS ECONÒMIQUES A LA BARCELONA DEL XVII

Marta Vicente Valentín

Entre les 9 i 10 del matí del 31 de març de 1628, un grup de més de quaranta dones filateres va irrompre a la Casa de la Ciutat, durant una de les reunions del Consell de Cent de Barcelona. Les filateres proferiren crits de “*via fora fam!*”, alhora que exigien als consellers que impedissin als mestres pelaires treure llana de la ciutat per ser filada fora murs. Els consellers, com a resposta, cridaren els guardes i, mentre que algunes dones van poder escapar, la majoria foren arrestades. No obstant les reduïdes dimensions de l’avalot, l’acció de les filateres va ser finalment inscrita en les actes del Consell com una gran ofensa a la ciutat i recordada com “*lo gran avalot del poble*”.¹

La primera pregunta que se’ns acudeix en examinar aquest fet és: per què les filateres barcelonines varen haver de suplicar de manera tan dramàtica davant el Consell de Cent de Barcelona? L’avalot de les filateres va tenir lloc en el context de la crisi econòmica europea del segle XVII. Cap al 1628, Catalunya es va veure envaïda per mercaderies estrangeres, les exportacions havien decregut i la indústria llanera de Barcelona es trobava en un període de depressió. Els mestres paraires van haver, per tant, de transferir algunes de les seves activitats fora ciutat, per poder reduir el cost de la mà d’obra i mantenir la competitivitat del preu dels seus productes davant les teles estrangeres. Els paraires, organitzats en gremis, controlaven la compra de llana en brut i la seva distribució, i llur influència es va estendre sobre artesans que vivien de la producció de draps de llana, como ara els teixidors i les filateres.² El fet que els mestres paraires traguessin llana en brut per ser filada fora ciutat afectava, per tant, les filateres barcelonines que es quedaven sense llana per filar. Després de diversos anys amb poca feina, les filateres de Barcelona es decidiren, finalment, a suplicar als consellers, com a darrer recurs per parar l’acció dels paraires.

La súplica de les filateres als consellers, tanmateix, ens revela un altre punt important: les filateres acudiren als consellers, com a treballadores i sustentacle de les seves famílies i reclamaven el dret a treballar. En cridar “*via fora fam!*”, les filateres no exigien pas pa dels consellers, sinó l’oportunitat d’alimentar-se, elles mateixes, a través de la pròpia feina. L’acció dels mestres paraires constituïa, per tant, una amenaça a la lliure pràctica del treball per part de les filateres. Les filateres de Barcelona creien, doncs, que tenien el dret a treballar i que aquest dret, si estava en perill, havia de ser protegit pels consellers. En con-

1. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB): Registre de Deliberacions, folis. 44-50, 31 març 1628.

2. Pierre Vilar, *La Catalogne dans l’Espagne Moderne* (Paris, 1962), vol. 1, pp. 588-633.

clusió: el motí de les filateres tractava sobre les necessitats immediates d'aquestes dones, a la vegada que sobre el seu dret a treballar.

Però, tenien realment *dret a treballar* les dones, a la Barcelona del sis-cents? Si fem cas de l'actitud dels mestres paraires, sembla que no. Tot i així, els mestres paraires no semblaven estar massa preocupats pels efectes que les seves activitats podien tenir sobre el treball de les dones filateres. Aquests mestres argumentaven que havien de contractar filateres de fora ciutat perquè el treball de les filateres barcelonines era més car i de pitjor qualitat. Les ordenances gremials, de fet, només reconeixien el dret a treballar en l'ofici als mestres del gremi, als fadrins i als aprenents. Atès que les dones no podien ser mestresses en la majoria dels gremis de la Barcelona del segle XVII, suposadament no tenien cap dret a treballar. Però, de fet, poc s'havia dit sobre el que les dones *podien* fer. Malgrat que les ordenances impedièren als no-mestres treballar en activitats exclusives dels mestres, el treball que les dones podien desenvolupar mai va estar definit per les ordenances gremials, de la manera que ho va estar per als mestres, fadrins o aprenents. I encara que la producció i venda de productes a la ciutat estava regulada per les ordenances gremials, hi havia àrees de la producció a les quals les ordenances no es referien específicament i sobre les quals els gremis no tenien control. De fet, una d'aquestes àrees era el treball de les dones. Filar, per exemple, no estava regulat per les ordenances del gremi dels paraires, car que no era part del seu ofici. L'acció de les filateres suggereix, per tant, que les dones tenien un dret a treballar en les àrees no regulades pels gremis. En aquest sentit, treure llana fora de la ciutat afectava una àrea de treball que no pertanyia als mateixos mestres paraires sinó a les dones treballadores.

A més de definir el dret de treballar de les dones, la conflictivitat entre dones treballadores i mestres artesans tenia implicacions sobre el control de la producció a la ciutat. Inhabilitades per treballar en les activitats econòmiques formals, regulades pels gremis, les dones van poder ocupar un lloc en l'economia informal de la ciutat.³ Però, qui tenia el control d'aquesta economia informal? Els gremis o la Ciutat? Les ordenances gremials no tenien autoritat sobre totes les àrees de l'economia. Els mestres artesans podien només controlar el treball de les dones a través dels seus vincles amb homes mestres. És important recordar que la majoria de les filateres que es manifestaren aquell matí de primavera eren vídues o solteres i que, probablement, tenien pocs vincles amb mestres artesans. Per a aquestes dones, els mestres representaven una autoritat masculina que havia establert un ordre i una jerarquia social aliens a les necessitats de les dones. Merry Wiesner ens ha explicat molt bé aquest antagonisme entre dones i mestres:

Les dones es van veure, primer, com part d'una xarxa de relacions establertes que incloïa la família, els parents, els veïns i coneguts, més que no pas com a membres d'un sistema jeràrquic com el gremial.⁴

El govern de la ciutat, això no obstant, veia l'actuació de les dones a l'economia informal des d'una perspectiva diferent. Sense negar l'autoritat de les ordenances gremials a l'economia formal, els oficials municipals s'adonaren que un important nombre d'unitats domèstiques —concretament un vint per cent de les unitats domèstiques a Barcelona el 1516— tenien com a cap de família una dona. El problema era que la majoria d'aquestes dones no podien sobreviure sense alguna forma de treball.⁵ Com veurem, els consellers argumentaren moltes vegades que les necessitats de les dones pobres per treballar les feia dignes

3. Vegeu, per al tema de l'economia informal i el treball de les dones i la família a Espanya: Lauren Benton, *Invisible Factories: The Informal Economy and Industrial Development in Spain* (Nova York, 1990).

4. Merry E. Wiesner, "Women's Defence of Their Public Role", a Mary B. Rose ed., *Women in the Middle Ages and the Renaissance* (Nova York, 1986), p. 10.

5. Albert Garcia i Manuel Guàrdia, *Espai i Societat a la Barcelona Pre-Industrial* (Barcelona, 1986), fig. 27.

de ser protegides dels abusos dels mestres artesans.⁶ Per altra banda, els consellers, possiblement també volien defensar el dret de les dones a treballar com una manera de fer front als poderosos privilegis i ordenances dels gremis, a la vegada que per limitar l'autoritat dels mestres sobre l'economia informal de la ciutat.

En resum, el motí de las filateres ens revela que, més que una simple esclat popular, del que es tractava era d'una situació de conflicte entre diferents nocions del treball de les dones. Tot això, perquè a la Barcelona del sis-cents les nocions de treball eren suficientment flexibles perquè no existís un consens definitiu sobre qui podia treballar a la ciutat. Aquesta manca d'una definició de treball va deixar, per tant, que els àmbits d'actuació del treball de les dones estiguessin oberts a discussió. Nosaltres, hem vist dues perspectives oposades sobre la feina de les dones: la dels mestres dels gremis i la de les dones treballadores. Seguidament, veurem com la identitat del treball de les dones va tenir unes implicacions molt més àmplies i va ajudar a limitar l'autoritat sobre els assumptes econòmics a la ciutat.

Aniré, doncs, ara a seguir el debat que va tenir lloc sobre la natura del treball de les dones en l'àmbit de la manufactura sedera a Barcelona. El 1636, vuit anys després del motí de les filateres, una situació conflictiva es va iniciar a Barcelona, aquesta vegada entre consellers, dones sederes i els gremis de la seda que va durar més de cinquanta anys.

El 1636, el Consell de la Ciutat va passar una ordenança que permetia a les dones elaborar petites peces de seda fetes a mà i vendre-les als mercats públics.⁷ La nova ordenança, més tard coneguda com "l'ordenança de les dones", invalidava les prohibicions gremials contra la venda de productes de seda pels no-mestres. Les velles ordenances gremials prohibien a les dones ésser mestresses, i les invalidava, per tant, per produir i vendre peces de seda. D'aquesta manera, la intervenció d'un mestre agremiat es feia imprescindible si les dones volien vendre les peces de seda que elles mateixes produïen.⁸ Això explica en bona mesura per què els gremis seders (que incloïen principalment els gremis dels velers, els perxers i els velluters) van veure l'ordenança de 1636 com una amenaça a la seva indústria. El 1656, vint anys després de la promulgació de l'ordenança de les dones, els gremis seders demanaren al Consell de Cent que restringís l'ordenança a les dones pobres que no tenien altres mitjans de subsistència. Des del seu punt de vista, tantes dones havien tret profit de l'ordenança que fins i tot la mateixa supervivència dels mestres agremiats s'havia vist afectada.⁹ En un document posterior, els mestres seders s'exclamaven que abans de 1636 les dones havien fet poc més que cardar seda i

.....gozaron de esta quietud y tranquilidad los tres oficios hasta 1636, en que algunas mujeres enseñadas se pusieron a trabajar tafetanillos [tela feta de trama de seda i ordit de cotó], si bien ocultamente por miedo a impedirselo. Muchas mujeres afianzadas de dicha ordenanzada, facultad y licencia, públicamente ejecutaron obrar tafetanes, trabajándolos de sus manos, y éstos aun para maestros percheros, veleros y terciopeleros, ganando con su trabajo una congrua competente, con la cual sustentaban sus casas y familias. Contentábanse con trabajarlos de sus manos y no más, que era lo lícito y permitido. Discurriendo el tiempo, algunas mujeres mejoradas de fortuna compraban seda por su cuenta, y la beneficiaban con el ejercicio de dichos tafetanes, y vendiendo por mayor a veleros, percheros, terciopeleros, tenderos de telas y a otros las piezas que sobraban.¹⁰

6. De fet, el Consell de la Ciutat va reconèixer una "feminització" de la pobresa a Barcelona. Vegeu Montserrat Carbonell i Esteller "Femminilie e Maschile nella Casa de Misericordia di Barcelona: Relazioni di Potere e Morfologi dello Spazio", in L. Fereante, M. Palazzi, G. Pomata eds., *Ragnatele di Rapporti, Patronage e Reti di Relazioni nella Storia delle Donne* (Torino, 1988).

7. AHCB: Consell de Cent. Registre de Deliberacions, foli 124, 1636.

8. AHCB: Gremis General, Velers, 8-maig-1564.

9. AHCB: Consell de Cent. Registre de Deliberacions, fol. 68, 1656.

10. Biblioteca de Catalunya (BC): Fullets Bonsoms, núm. 2759 (sense data), foli. 4.

Els gremis de la seda, més endavant, protestaren que les dones posseïen telers i contractaven fadrins, tot i que l'ordenança de les dones ho prohibia. Les dones, afirmaven, també venien a l'engròs davant de casa seva, tot violant l'ordenança de 1636.¹¹ El 1672 els mestres barreters –artesans que elaboraven barrets amb tela de seda– es queixaren que les dones representaven una injusta competència i una amenaça a la seva existència.¹² No va ser fins el 1685 que els gremis de la seda acordaren acceptar l'ordenança de les dones. Tot i això, encara hi va haver queixes i protestes de part dels mestres seders. De fet, les dones sederes continuaren enfrontant-se a grans dificultats per fer i vendre peces de seda.¹³ Un any després de la formal acceptació de l'ordenança de les dones, un grup de vídues protestaren contra els mestres seders i demanaren als consellers que preservessin el seu dret a vendre a les entrades de casa seva. La resposta donada pels consellers va ser que les dones podien vendre les peces que elles mateixes elaboraven en mercats públics, però no pas a les entrades de les cases. Solament els mestres podien col·locar els seus productes a les entrades de les cases, per poder ser vistos des de lluny i atraure possibles clients.¹⁴

Tot i el gran suport ofert pels consellers a les dones sederes no podem assumir, tanmateix, una permanent aliança entre el govern de la ciutat i les dones contra els mestres. Atès que en afavorir el dret de les dones a treballar, els consellers refermaven la seva autoritat sobre l'economia informal de la ciutat. Però, hem de recordar que hi havia altres maneres per les quals els consellers exercien l'autoritat sobre l'economia de la ciutat, com ara permetre l'establiment de fàbriques “independents” a la ciutat. En aquest cas, els consellers es trobaren promovent noves indústries que poguessin incrementar la productivitat econòmica, que se situaven fora de l'autoritat legal dels gremis. L'amenaça que aquestes fàbriques representaven per al treball de les dones i els mestres podia, fins i tot, fomentar una aliança entre dones i mestres artesans. Per exemple, el 1692, els mestres seders s'aliaren amb les dones sederes en contra de les pràctiques de Francesc Potau, un mercader que havia establert una fàbrica de tafetans a la ciutat. La fàbrica de Potau era semimecanitzada i, per tant, desafiava tant el treball dels mestres com el de les dones sederes. En aquesta ocasió els mestres seders protestaren dient que des que la nova fàbrica s'havia establert, 400 dones, que fins aleshores produïen tafetans, s'havien quedat sense feina:

...gran nombre de dones de la present ciutat que passavan llur vida i família amb el guany de texir tafetanes i vetes (...) patint suma misèria i en gran perill de perdres per falta de no tenir amb que sustentar-se.¹⁵

Malgrat aquesta aliança, el suport dels mestres agremiats vers les dones va ser sempre temporal. Els mestres seders encara temien que les dones sederes fossin treballadores independents, i continuaren preocupats per les llibertats que aquestes dones aconseguïen. El 1656, els gremis seders ja havien expressat la preocupació pel treball que les dones sederes feien. En llur opinió, altres homes artesans, seguint l'exemple de les dones, podien sentir-se lliures de produir i vendre peces de seda igual que les dones feien. Per als gremis, solament aquells que gaudien de la tècnica –adquirida a través de l'aprenentatge amb un mestre– tenien el dret de treballar; les dones, així com els que no eren mestres artesans, no podien. Tot i així, les ordenances gremials no podien controlar tots els aspectes de la producció urbana, i les dones sabien treure avantatge d'aquestes ambigüitats per treballar.

11. Ibid.

12. Per aquesta època, els gremis de la seda havien ja apel·lat a l'Audiència, però ignorem si guanyaren el cas. Vegeu Carrera Pujal, *Historia Política y Económica de Cataluña. Siglos XVI-XVIII* (Barcelona: Bosch, 1947), vol. II, p. 216.

13. Pere Molas Ribalta, *Los Gremios Barceloneses del Siglo XVIII* (Barcelona, 1970), p. 466.

14. AHCB: Consell de Cent. Registre de Deliberacions, p. 1, agost 1686.

15. AHCB: Consell de Cent, Registre de Deliberacions, folis 310-311, 13-novembre-1692.

Mestres, dones i consellers, cadascun tenia un complex entramat d'idees i estructures sobre el treball, però el que és important recordar és que no hi havia una sola identitat de la persona treballadora en la Barcelona del segle XVII. Els mestres no tenien l'exclusiu control sobre el treball a la ciutat, un tema sobre el qual les dones també tenien opinió, que era moltes vegades expressada de manera efectiva. Les dones no sols feien la seva aparició a escena com a turbulentes actrius, com en el cas del motí de 1628, sinó que també recorregueren a procediments legals, com és el cas de les dones sederes de 1636. El cas de les dones sederes i filateres ens ajuda, doncs, a repensar la visió més tradicional de la identitat de les dones com a treballadores. Aquí tenim un grup de dones que treballava sota l'aprovació dels mestres i del govern de la ciutat i que formaven part d'una economia informal situada darrera les estructures gremials. Aquesta economia informal que les dones en part representaren va ser, també, un element de conflicte sobre l'autoritat econòmica a la ciutat. El cas de les dones sederes, tant com el del motí de les filateres, no solament mostra la varietat dels participants a l'organització del treball de la Barcelona moderna, sinó que a la vegada, i el que és més important, ens mostra com les dones, en oposar mestres i consellers, van poder exercir el *dret a treballar*.